

РЕКОНСТРУЙОВАНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ VI СТОЛІТТЯ

Іван ЮЩУК, завідувач кафедри Київського міжнародного університету,
професор, заслужений діяч науки і техніки України

Стаття присвячена реконструкції в українській мові лексики VI ст. Пропонується зіставити український словник зі словниками інших слов'янських мов, але не враховувати лексику російської мови, оскільки вона виникла пізніше. Реконструйований словник дає уявлення про побут, заняття, рівень культури наших предків.

Ключові слова: мова, лексика, слов'яни, словник, історія.

RECONSTRUCTED VOCABULARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE VIth CENTURY

Ivan YUSHCHUK,

professor, Honoured master of sciences and engineering, Kyiv International University

The article studies the reconstruction of the VIth century vocabulary in the Ukrainian language. It presents an opportunity to compare the Ukrainian vocabulary with other Slavic ones, apart from the Russian lexis, as it came to existence later. The reconstructed vocabulary is illustrative of the spheres of everyday life, activities, and our ancestors' standard of culture.

Key words: language, lexics, the Slavs, vocabulary, history.

«Сучасний стан науки дозволяє бачити ви-
токи окремих слов'янських мов у діалектних
особливостях слов'янської прамови склавинів
та антів на території України V–VI ст. Їхнє роз-
селення у всіх напрямках у V–VIII ст. призвело
до зародження окремих слов'янських народів з
власними мовами» (*Залізняк Л. Стародавня іс-
торія України. – К.: Темпора, 2012. – С. 396*).

Ще до VI ст. територію між Дніпром, Дуна-
єм і Карпатами заселяли слов'янські племена,
яких візантійські й римські історики називали
антами, склавинами, не вбачаючи, проте, істот-
ної різниці між ними. У першій половині VI ст.
візантійський історик Прокопій Кесарійський
писав: «Ці племена, склавини і анти, не керу-
ються однією людиною, але здавна живуть у
народоправстві, і тому в них щастя і нещастя в
житті вважаються спільною справою. Так само і
в усьому іншому в обох цих варварських племен
все життя і звичаї однакові. Вони вважають, що
один лише бог, творець блискавок, є володарем
над усім, і йому приносять у жертву биків і здій-
снюють інші священні обряди... У них одна й та
сама мова, варварська, і за зовнішнім виглядом
вони не відрізняються одні від одних» (цит. за:
*Прокопій Кесарійський. Готська війна // Криса-
ченко В. Хрестоматія-посібник: у 2 кн. – К.: Ли-
бідь, 1996. – Кн. I. – С. 103–104*). Візантійський
імператор Маврикій Стратег (582–602) у книж-
ці «Стратегікон» свідчив: «Племена склавинів і

антів живуть спільно, і життя їх однакове: вони
живуть вільно і не дають нікому поневолити себе
або підкорити...» Отже, і звичаї, і мова у слов'ян,
які в VI ст. заселяли територію сучасної України,
були однакові, але навряд чи цілком збігалися,
як це ще й тепер можна спостерігати між наши-
ми окремими регіонами і навіть селами.

Проте ці розбіжності не заважали порозу-
мінню між окремими слов'янськими племена-
ми. У разі небезпеки анти й склавини обирали
вождя, якому тимчасово підпорядковувалися всі
племена. Одним із таких вождів був Бож, який у
380 р. організував союз слов'янських племен для
боротьби з готами і спільними силами розбив їх.
Щоправда, готи потім підступно захопили його
разом із синами та сімдесятьма знатними людь-
ми, очевидно племінними вождями, і стратили
їх. Про це писав готський історик VI ст. Йордан.

Про започаткування державності в тодішніх
слов'ян маємо свідчення арабського історика
аль-Масуді (бл. 947 або 948 року). Він писав:
«З-поміж цих народів один за давніх часів мав
владу, князь його звався Маджак, а сам народ
валінана. Цьому народові за давніх часів кори-
лися всі інші слов'янські народи, бо влада була
його, а всі інші князі його слухалися». Україн-
ських істориків бентежить неслов'янське ім'я
Маджак і назва племені *валінана*. Та коли взяти
до уваги, що в арабській мові нема звука *о* (*Лон-
дон* арабською звучить як *Ландан*), то виявить-

ся, що князя по-слов'янському звали *Моцак* (це слово і таке прізвисько є й у сучасній українській мові), а плем'я – *волиняни*.

Проте в 558 р. на території сучасної України з'явилися тюркомовні орди, в авангарді яких рухалися авари, або по-літописному обри. Нестор писав про них: «Ці ж обри воювали проти слов'ян і примучили дулібів, що [теж] були слов'янами, і насильство вони чинили жінкам дулібським: якщо поїхати [треба] було обринові, то не давав він запрягти ні коня, ні вола, а велів упрягти три, або чотири, або й п'ять жінок у телігу й повезти обрина; – і так мучили вони дулібів» (*Літопис Руський* / пер. за Іпатським списком Л. Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – С. 7). І деякі слов'янські племена, рятуючись від нашествия жорстоких чужинців, стали переселятися далі від них.

VI століття – час так званого Великого переселення народів – стало переломним у житті слов'янських племен. «Велике переселення народів у IV–V ст. призвело до падіння Римської імперії та докорінних змін на етнополітичній карті Європи, зокрема й на українських теренах. Наприкінці V ст. на Волині та в Прикарпатті постає перша достовірно слов'янська етнічна спільнота, відома археологам під назвою празької культури, а візантійським хроністам – склавинів... Із Волині та Прикарпаття долинами Дністра та Пруту склавини рушили у Подунав'я та на Балкани, взявши участь у формуванні південного слов'янства. Піднімаючись до верхів'я Дунаю, вони дійшли до його витоків і заселили басейн Лаби. Так почалась історія лужицьких сербів. Пращурами словаків, моравів, чехів також було празьке населення, яке у VI–VII ст. прийшло у Центральну Європу з українського Прикарпаття через перевали Карпат» (*Залізник Л. Стародавня історія України*. – К.: Темпора, 2012. – С. 395).

Навала тюркомовних кочовиків пришвидшила міграцію слов'янських племен. Рятуючись від нашествия жорстоких чужинців, частина з них подалася на південь (сучасні серби, хорвати, словенці, боснійці, чорногорці), частина на захід (сучасні чехи, словаки, верхні та нижні лужичани). Наші предки залишилися на своїй землі, перетривали аварів і невдовзі сформували свою державу з центром у Києві.

Слов'янські племена розійшлися й понесли з собою те, що було спільне в них – мову, насамперед слова, які становлять основу кожної мови і від яких залежить зміст висловлювань. Отже, коли тепер верхні лужичани наш небесний супутник називають *měsačk*, чехи – *měsíc*, словенці – *mesec*, серби – *mesec*, поляки – *miesiąc*, то й наше слово *місяць* спільнослов'янське, тобто було вживане ще в VI ст.

Таким чином, щоб виявити в українській мові лексику із VI ст., треба український словник зіставити зі словниками інших слов'янських мов. Проте цього не слід робити з російським словником: російська літературна мова формувалася пізніше на основі церковнослов'янської (давньоболгарської) переважно вихідцями з Київської землі. Російський академік-мовознавець О. Шахматов 1916 р. небезпідставно стверджував: «Батьківщина нашої великоруської літературної мови – Болгарія». Для зіставлення не підходить і польська мова: українці й поляки тривалий час жили в одній державі, й у їхніх мовах є чимало взаємних запозичень. Українці сусідять зі словаками, тут теж можуть бути запозичення. Сучасні болгарська й македонська мови зазнали сильного впливу мов тюркомовних народів – поволзьких булгар і турків. У такому разі найкоректніше українську мову зіставляти з мовами тих слов'янських народів, які не межують з Україною: з верхньолужицькою (ще в X ст. лужичани підпали під владу німців), чеською, словенською, сербською та хорватською (лексика в цих останніх двох мовах майже однакова).

Таке зіставлення показало, що з верхньолужицькою мовою в українській є приблизно 7,5 тис. спільних незапозичених слів, із чеською – 10,8 тис., зі словенською – 9,3 тис., із сербською (хорватською) – 10,2 тис. Тож виявилось, що від VI ст. до нашого часу в українській мові збереглося понад 13 тис. слів. А кожне слово – це свідчення про певний предмет, ознаку, дію, що їх сприйняли й назвали люди.

Спираючись на такий українсько-слов'янський порівняльний словник, ми можемо доволі чітко уявити, як жили, що робили, про що думали наші предки в VI ст., півтори тисячі років тому.

У них були *подвір'я* (серб. *подворје*), був *двір* (вл. *dwyр*; чes. *dvůr*; слн. *dvor*; серб. *двор*), *хата* (вл. *chata*), на подвір'ї стояв *хлів* (вл. *chlěw*; чes. *chlív*; слн. *hlev*; хорв. *hlijev*) або *хлівець* (чes. *chlěvec*; слн. *hlevec*; хорв. *hlijevac*), могли бути *обора* (вл. *wobora*; чes. *obora*; слн. *obor*; серб. *обор*), часом *оборіз* (чes. *brah*), а також *дровіття* (слн. *drvoton*; серб. *дрвотон*), стояв *віз* (вл. *wyz*; чes. *vůz*; слн. *voz*; серб. *воз*). Хату, хлів, дровіття вкривала зверху *стріха* (вл. *třěcha*; чes. *střecha*; слн. *streha*; серб. *стреха*), яка кріпилася на *кроквах* (чes. *krokva*; слн. *krokva*) і *латях*, чи *латвах* (вл. *lata*; чes. *lat*; слн. *lata*, *latva*; серб. *летва*). Цю картину праукраїнського

подвір'я VI ст. доповнював *стіжок* (вл. *stoh*; чes. *stoh*; слн. *stog*; серб. *стог*) *сіна* (вл. *syno*; чes. *seno*; слн. *seno*; серб. *сено*) і *скирта* (серб. *крдо*) *соломи* (вл. *sloma*; чes. *sláma*; слн. *slama*; серб. *слама*).

Хата мала *двери* (вл. *durje*; чes. *dveře*; слн. *dveri*; серб. *двери*), були й *одвірок* (вл. *wobdewjerna*), *вікна* (вл. *wokno*; чes. *okno*; слн. *okno*; серб. *окно*); вікна ззовні могли заступати *віконниці* (вл. *wokenica*; чes. *okenice*; слн. *oknica*); стелю підтримував *сволок* (чes. *solak*), до якого була підвішена *колиска* (чes. *kolíska*; серб. *колебка*); у хаті стояла *пич* (вл. *pěs*; чes. *pec*; слн. *peč*; серб. *печ*), а в печі були *челюсті* (вл. *čelesno*; чes. *čelist*; слн. *čeljst*; серб. *челюст*) і *черпін* (чes. *čeřen*; слн. *čeren*; серб. *черен*); при печі були *прупічок* (серб. *прупећак*) і *запичок* (чes. *záresn*; слн. *zapeček*; серб. *запећак*), коло печі стояли *рогач* (вл. *rohač*; чes. *roháč*; слн. *rogač*), *ожог* (чes. *ožeh*; серб. *ожег*) і *лопата* (вл. *lopata*; чes. *lopata*; слн. *lopata*; серб. *лопата*) з довгим *держак*ом (вл. *džeržak*; чes. *dřazadlo*; слн. *džžalo*; серб. *држак*). У хаті могла бути також *підлога* (вл. *podloha*; чes. *podlaha*; серб. *подлога*).

У хаті було *ліжко* (вл. *lůžko*; чes. *lůžko*) із *сінником* (чes. *seník*; слн. *senik*; серб. *сеник*), стояв *стіл* (вл. *stol*; чes. *stůl*; серб. *сто*, *стола*), коло нього *стілиці* (вл. *style*; слн. *stolec*; серб. *столчић*), за ним – *ослін* (слн. *oslon*; серб. *ослон*), під стіною – *лавка* (вл. *lawka*; чes. *lavka*, *lavice*; слн. *lavica*), збоку – *мисник* (чes. *misník*), у миснику стояли *макітра* (слн. *makoter* – макогін), *горнята* (вл. *hornc*; чes. *hrnec*; слн. *grnec*; серб. *грне*), *миски* (чes. *miska*), *чашки* (чes. *číška*; слн. *čaška*; серб. *чашка*), лежали *ложки* (вл. *lžica*; чes. *ležka*; серб. *ложица*), був тут і *ніж* (вл. *půž*; чes. *niž*; слн. *pož*; серб. *нож*); десь у *кутку* хати (вл. *kučik*; чes. *koutek*; слн. *kotek*; серб. *кутак*) *тулився* (вл. *tulić so*; чes. *tuliti se*; слн. *tuliti se*) *солом'яник* (вл. *slomjanka*; чes. *slamník*; слн. *slamnjača*) з борошном (слн. *brašno*; серб. *брашно*), накритий *веретою* (чes. *vřecko*; слн. *vřeča*; серб. *врећа*), а також *кадів* (вл. *kadoľb*; чes. *kadlub*) або *кадка* (вл. *kadž*; чes. *kád*; слн. *kad*; серб. *када*) із засоленим м'ясом (вл. *tjaso*; чes. *maso*; слн. *meso*; серб. *месо*) та *салом* (вл. *sadlo*; чes. *sadlo*; слн. *salo*; серб. *сало*). У дерев'яному *відрі* (чes. *vědro*; слн. *vedro*; серб. *ведро*) стояла вода з *криниці* (слн. *krnica*) чи *колодязя* (слн. *kladetz*; серб. *кладез*).

Із реконструйованого таким чином словника ми можемо скласти собі доволі вірогідне уявлення про побут наших далеких пращурів – їхні почування,

стосунки між собою і з навколишнім світом, їхні заняття хліборобством, садівництвом, тваринництвом, риболовлю, будівництвом, ткацтвом, металообробкою, торгівлею, освітою, захистом від ворогів, упорядкуванням особистого життя. І про рівень культури.

Уже довго точаться суперечки про те, коли могло з'явитися письмо на землях сучасної України, який вигляд воно могло мати і чи взагалі воно було. Тим часом зіставна лексика слов'янських мов дає підстави стверджувати, що письмо в наших предків було ще перед VI ст., адже в усіх розглядуваних тут слов'янських мовах, і не тільки в них, є однакові слова, пов'язані з писемністю. В українській мові маємо *писати*, *письмо*, *письмовий*, *писар*, *писець*, *напис*, *підпис*, *підписати*, *читати*, *читач*, *читальня*, *прочитати*, *книга*, *книгарня*; відповідно у верхньолужицькій – *писаć*, *pismo*, *pismowu*, *pisar*, *napis*, *podpis*, *podpisać*, *čitać*, *čitar*, *čitarnja*, *přečitać*, *kniha*, *knihownja*; так само в чеській – *psáti*, *písmo*, *písmový*, *писаř*, *nápis*, *podpis*, *podepsati*, *list*, *čísti*, *čitač*, *čitalnice*, *přečítati*, *kniha*, *knihárna*; у словенській – *pisati*, *pismo*, *pismen*, *pisar*, *pisec*, *napis*, *podpis*, *podpisati*, *čitanje*, *čitatelj*, *čitalnica*, *prečítati*, *knjiga*, *knjigarna*; у сербській – *писати*, *писмо*, *писмени*, *писар*, *писац*, *напис*, *потпис*, *потписати*, *читати*, *читач*, *читаоница*, *прочитати*, *књига*, *књижарница*. Зрозуміла річ, що ці слова в мові слов'ян VI ст. відображали певну реальність.

Що ж до найменшої одиниці письма – *букви*, то в різних слов'янських мовах вона має різну назву: у верхньолужицькій – *pismik*; у чеській – *písmě*; у словенській – *pismenka*; у сербській – *слово*, у польській – *czcionka*. Отже, наші пращури півтори тисячі років тому писали не буквами, та й саме слово *писати* мало трохи інше значення (як і слово *книга*, до речі). В українській мові це значення збереглося у словах *писанка*, *писана торба*, *писана красуня*; у верхньолужицькій – *pisanić* (розмальовувати), *pisany* (барвистий); у словенській – *pisana* (барвистий), *pisanka*; у сербській – *писав* (строкатий), *писан* (барвистий), *писаница* (писанка).

Наша мова – наша історія. Наша мова не вчорашня. Її тисячоліттями творили, шліфували й боронили наші предки. І, безперечно, так звана Велесова книга, що дійшла до нас бодай у спотвореному вигляді, – це не вигадка якихось авантюристів. Писемні пам'ятки української культури з тих давніх часів мусили бути, як і сама мова.